

SERMAYENİN GELİŞİMİ VE BİR ÜSTYAPI ÖGESİ OLARAK MEDYA

Necla ODYAKMAZ*

Development of Capital and Media As An Element Of Surface Structure

The history of Turkish Journalism depends on the political and economical factors as other countries. Until 1970s Turkish Journalism was directed by the bosses who are journalists and they were interested in nothing but journalism. In 70s Journalism became a business that needed a huge amount of cahital. Then continuing the profession of journalism which had been free from the world of power and money became impossible for the owners of the newspapers who has no capital. In other words journalism became a proffession of the big capitalists, therefore monopolism emerged in this field. The bossess of the newspapers who are the owner of 60 percent of the media, become effective on everything related to the country. Consequently due to these facts the working conditions of media became worse and journalists lost their independence.

Key Words: Capital, the bosses of the newspaper, media, development of capital, Turkish Journalism.

---

* Araş.Gör. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

.....

“Takvim-i Vakayi” ile başlayan Türk Basın Tarihi, günümüze kadar iyi kötü birçok olayla şekillenmiştir. Ancak tarihte hiçbir olay, basının, son dönemlerde olduğu kadar saygınlığını, güvenilirliğini, tarafsızlığını yitirmesine neden olmamıştır. “Türk Basınının itibarını kaybetmesine sebep nedir?” diye sorduğumuzda; yanlış haberler, promosyon savaşları, kendi aralarındaki çekişmeler gibi daha nice sebepler aklımıza gelebilir. Bütün bunlar düşünüldüğündeyse tek bir noktaya varıldığını farkederiz. Bu ortak nokta tiraj kaygısı, dolayısıyla kâr kaygısıdır.

Birincil görevi toplumu bilgilendirmek, kamu gözcülüğü ve tüketici temsilciliği (İrvan: 1997;142-166) olan bir basın organı niye kâr etmek ister? Her işletmenin amacı kâr etmektir, fakat kamu görevi gören basının birincil amacı kâr mı olmalı?

Türk Gazeteciliğinin İlk Yılları:

Fransa’da ilk gazete (La Gazette) 1631 yılında çıkarılmıştır. Ülkemizde ilk Türkçe gazete ise bundan iki yüz yıl sonra 1831’de yayın hayatına girmiş bulunmaktadır. 1 Kasım 1831’de yayımlanan 40x27 boyutundaki bu gazete başlangıçta haftalık olarak çıkarılmış, ilk sayısı beş bin nüsha basılmış, devlet büyüklerine, ulemaya, yüksek rütbeli memurlara, taşradaki eşrafa ve elçilere gönderilmiştir. (İnuğur: 1982;175)

Takvim-i Vakayı Sultan İkinci Mahmut’un emriyle yarı resmi bir gazete olarak yayın hayatına başlamıştır. 1860 yılından

itibaren de tamamen resmi gazete hüviyetini kazanmıştır.(Şapolyo:1969;107)

Tanzimatın ilanıyla Türk gençleri arasında doğan “demokrasi, hürriyet, milliyet” fikirleri, sosyal olaylarla da ilgilenen bir sınıf ortaya çıkardı. Tanzimat, “Muasırlaşmak” ve “Garblılaşmak” diye iki ideoloji getirmişti. Muasırlaşmak demokrasi düzenini kabul etmek, garblılaşmak da batı uygarlığının, bilim ve tekniğini kabul etmektir. Sultan İkinci Mahmut, Abdülmecid ve İkinci Abdülhamid devirlerinde Batı anlayışına göre bir gazetecilik başladı. Fakat gazete hükümdarların icraatını tenkit ve olayları halka bildirdiğinden, ferdi saltanata dayanan hükümdarların buna razı olmayacakları belliydi. Nitekim de öyle oldu. Hürriyet, Demokrasi isteyen aydınlarla hükümdarın arası açıldı. Bu durum Sultan Abdülaziz devrinde kendini gösterdi ve İkinci Abdülhamid de baskı idaresini bütün şiddetiyle kurunca, basına göz açtırılmadı. Söz ve yazı hürriyetini kaldırdı. Gazetelere sansür konuldu.(Şapolyo: 1969;157)

Meşrutiyet dönemlerinde ve ittihat ve Terakki döneminde baskı gören Türk Basınının değeri Birinci Dünya Savaşı sırasında anlaşıldı. Çünkü çocuklarını savaşa gönderen ailelerin haber alabilecekleri tek kaynak, henüz radyo olmadığından, gazetelerdi. Ancak okuma yazma oranı çok düşük olduğundan tirajlar yükselmedi.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte basında iyimserlik havası esmeye başladı. Çünkü cumhuriyetin ana niteliklerinden biri de basının geniş özgürlüğü idi. Ne monarşik rejimin sansürü, ne

meşrutiyetin tek taraflı basını artık yer almayacak. Kalemli hür olarak işleyecekti.

Türk basınının tam bir hürriyet havası yaşadığı iki devre vardır. Biri 1908 meşrutiyetinin ilan olduğu yıldır ki 1909'da sona ermiştir. İkinci geniş hürriyet devri, 1923 Cumhuriyetinin ilanından 4 Mart 1925 tarihinde "Takriri Sükun" Kanununun ilanına olan bir devirdir. Bu devirden sonra gazetecilik, İnkılapların kökleşmesi için çaba göstermiştir. Tek taraflı fikir gazeteciliği yapılmıştır. Fakat gün geçtikçe gazeteler geniş kitlelere hitab eden haber ve satış gazeteciliği şeklinde dev adımlarla bugüne gelmiştir. (Şapolyo: 1969;220)

Başlangıçta devlet eliyle çıkarılsa da Türk Gazeteciliği, 1970'lere kadar, gazetesinden başka hiçbir işi olmayan, dünyası yazılı kültür üzerine kurulu "Gazeteci Gazete Patronları"nın elindeydi. Ancak 70'lere gelindiğinde gazetecilik sermaye gerektiren bir iş kolu haline geldi. Yeni teknolojilerle donatılmış makina parkına sahip bir gazete kurabilmek ve gazetenin yaşamını sürdürmesini sağlayabilmek gazeteci patronlar için imkansızla dönüştü. 1979'da Milliyet'in Aydın Doğan tarafından satın alınmasını, 1980'li yıllarda Ahmet Kozanoğlu ve Ömer Çavuşoğlu adlı iki müteahhit işadaminin Güneş Gazetesini yayın hayatına sokması izledi. (Rigel; 2000: 20) Böylece bir gelenek sona erdi. Ardından Mehmet Ali Yılmaz ve İşadamı Asil Nadir'in patronluğunda yayınına devam eden bu gazete Türk Basınındaki kirlenmenin habercisi oldu. Güneş Gazetesi'ni 1991'den sonra Cumhuriyet, Günaydın, Hürriyet ve diğerleri takip etti. Sermaye, gazetelerin yanında tüm özel TV'lerin de sahipliğini elde ederek

Türk kamuoyu için tek bilgilendirici, habertendirici ve yönlendirici oldu. Ekonomik gücü ve medyayı elinde bulunduran sermaye, doğal olarak siyasette de etkisini göstermeye başladı.

Zaten devletin kollamasıyla gelişimini sağlayan Türk sermayesi adeta mevcut iktidarların ortağı haline geldi. Ve öyle bir yapı oluşturuldu ki iktidarlar değişse bile sermaye-rejim ilişkisi zarar görmemeye başladı. Neredeyse tüm televizyon kanalları ve gazete dergi piyasasına egemen olan sermaye iktidarı belirleme, toplumsal tepkileri yok etme, muhalefeti ve aykırılıkları tecrit etme, dolayısıyla egemen güçlerin çıkarlarını koruma ve kollama görevini yerine getirmeye başladı. Topluma tamamen ters, bir çok yeni şey gereklimiş gibi sunulurken, yeni imajlar oluşturularak toplum değer yargıları altüst edildi. (Akman:1996,s:543)

Medyanın sermayenin eline geçmesiyle, yayın ve dağıtım alanında tekelleşme başladı. Tekelleşmenin getirdiği güç kendini derhal hissettirdi ve basın sektörünün yüzde 60'ını elinde bulunduran medya patronları, ülkedeki her şeye müdahale eder duruma geldiler. Geleceği, patronun iki dudağı arasında çıkacak bir söze bırakılan çalışanlar, ya kendilerine dayatılan çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kaldılar ya da işlerinden oldular. İş güvencesinden yoksun olmaları nedeniyle de yeterince sendikal örgütlenme mücadelesine giremediler. Bunun acı sonucunu geçtiğimiz yıl hep birlikte yaşadık.

Basın Konseyi Genel Sekreterliği'nin açıkladığı 2001 Yılı Değerlendirme Raporu'na göre Türk basını 2001 yılında da en sıkıntılı dönemlerinden birini yaşadı. Mahkemeler, kapatma

kararları, baskılar ve gazetecilere yönelik fiili saldırıların yanında, geçtiğimiz yılın en önemli sorunlarından birisi “kitlesele işsizlik” oldu. (<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=233>)

Türkiye'nin ekonomik yapısındaki sıkıntılarının ve kötü yönetimlerin faturası çalışanlara çıkarıldı. Türk basın tarihinde bu ölçüde bir işsizlik sorunu daha önce yaşanmadı. 2001 yılı boyunca işten çıkarılanlar toplamı 5 bine ulaştı. 2001 yılı 171 yıllık basın tarihimize en büyük emek kıyımı yaşandığı yıl oldu.

İş güvenliği elinden alınan gazeteciden doğru ve tarafsız haber yapması beklenebilir mi? İşini koruma kaygısıyla patronunun çıkarları doğrultusunda haber yapan, yapılan yolsuzluğa göz yuman gazeteci suçlanabilir mi?

Dünyanın her yerinde medya sermaye egemenliğinde, bu da kamu çıkarı açısından problemli bir durum. Ancak Türk Medyası Oligopolistik bir yapıya sahip. Yani tekelci bir yapı söz konusu. Bu oligopolistik yapı, medya dışı sektörlerle bağımlı, bağımlı olduğu sektörler ise siyasi yapıya bağımlı. Dolayısıyla büyüklüğüyle kıyaslanamayacak bir kırılğan-tekelci yapı mevcut. Kasım ve Şubat krizleri, bu yapıyı hem daha oligarşik, hem daha kırılğan hale getirdi

Oligopolistik yapının en büyük çıkmazı, okurlar, izleyiciler ve gazeteciler açısından yarattığı seçeneksizlik. Okur ve izleyicinin tükettiği her haber, program veya yorum aynı havuzdan besleniyor. Okuyucu veya izleyicinin, farklı bilgilere, görüntülere, fikirlere ulaşma şansı neredeyse yok. Farklı isimlerle yayınlanan gazete ve dergiler, yayınlarını farklı isimlerle sürdüren televizyon ve radyolar aynı ideolojinin, çıkar grubunun sesi. Gazeteciler açısından ise, çalıştıkları medya kuruluşundan atılmak tamamıyla

"medyadan atılmak"la eşanlamlı. Çünkü basın sektörünün yüzde 60'ını elinde bulunduran bir patron tarafından işine son verilen gazetecinin aynı sektörde iş bulma şansı otomatikman yüzde 40'a düşüyor.

Yayındaki tekelleşme halkın belli kaynaklarca yönlendirilmesine yol açıyor, dağıtımdaki tekelleşme ise farklı görüşlerin halka ulaşmasını zorlaştırıyor. Toplumun haber alma özgürlüğü önündeki önemli bir engel, basın yayın organlarına egemen olan sermayedir. (Sonay: 1996, s:647)

Sermaye ve Editöryel Bağımsızlık:

Günlük bir gazetenin içeriği, genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü, servis şefleri ve sekreteryanın (ayrıca, yayın koordinatörü vb. üst düzey görevlilerinin) katıldığı toplantıda belirlenmektedir. Bu toplantılara çoğunlukla gazete sahibi ve köşe yazarları katılmamakta; muhabirler çağrılmamaktadır. Çalışanların, "haber gündeminin belirlenmesinde muhabirlerin görüş ve önerilerinin alınmamasından" kimin neyi izlemek istediğinin sorulmamasından, çoğunlukla genç, deneyimsiz muhabirler çalıştırılması ve yöneticilerin bunları istedikleri gibi yönlendirebilmelerinden yakındıkları görülmektedir. Buna karşılık yöneticiler, az çok askerliktekinen benzer bir emir-komuta zinciri olmadan işleyişin sağlanamayacağından; yetki ve sorumlulukların belirlenmesi ve herkesin buna uyması gereğinden; gazetecilik deneyimleri sonucu zorunlu olarak böyle bir yapılanmaya gidildiğinden söz etmektedirler. (Kabacalı:1994;358)

Medyanın gündeminin belirlenmesinde, toplumsal kontrolün görünmez bir biçimi olarak güçlü grupların ve özellikle de sermaye çevrelerinin etkileri ön plandadır. Öte yandan, kitle iletişimin sistemini işleten yönetici sınıf, gazete sahibi ve onu temsil eden genel yayın müdürü gazetenin yayın politikasını etkileyen birincil kişilerdir. (Yüksel: 2001;71)

Türk Basınında bugün itibarıyla editöryel bağımsızlıktan söz etmek imkansızdır. Yayın organının bağlı olduğu sermaye grubu, haberlerin seçiminde, verilisinde veya elenmesinde en önemli etkidir. Editör, basın meslek ilkeleri doğrultusunda bağımsız gazetecilik yapamaz duruma gelmiştir. Doğru grubunun yayın organında çalışan bir editör, gruba bağlı bir şirket aleyhinde haber yapamaz.

Haber Üretim Süreci ve Sermaye

Haber üretim aşaması içerisinde değerlendiren James Watson, "Haber bir ileti formudur ve toplumla anahtar bağlantılar kurmamızı sağlar. Bugünün gerçeğini açıklayan söylemi ile olanı aktarmaktan çok gerçeği, kendi formu içinde yeniden kurar. Bu arada da kaçınılmaz olarak olanı yeniden kurarak aktarır" der. (Rigel: 2000;179)

Medyanın dünyada olup biten her şeyi vermesi zaman ve kapasite açısından imkansızdır. Dolayısıyla verdiği haberlerde bir seçim yapması gerekir. Hem öncelik sıralaması yapılacak, hem de önemsiz haberler elenecektir. Ayrıca bu seçimde habere temel oluşturan olayların sadece belli özelliklerinin vurgulanacağı da

şüphesizdir.(Yüksel: 2001;77) Öyleyse bu aşamada neler göz önüne alınacaktır?

Elbette haber seçiminde ve yazımında medya organizasyonunun yayın kimliği, yayın politikası ve teknolojisi önemlidir. Fakat bunları belirleyen de patronudur. Medya kuruluşu bağlı bulunduğu patrona göre haber seçimini gerçekleştirir. Sayfalarında yer vereceği haberin öncelikle patronun çıkarlarına ters düşmemesine önem verir, veya patronun çıkarlarına hizmet eden haber öncelikli olarak sayfalardaki yerini alır. Örneğin Dinç Bilgin'in sahibi olduğu Sabah Gazetesi ve ATV'de Etibank olayı sonrası Zekeriya Temizel'e yüklenilmesi ve "Nereden Buldun Kanunu" aleyhine yayın yapılması boşuna değildir. Veya Uzan Grubunun 46. Yıl kutlamalarının Kanal 6 ve Star Tv'de anahaber bültenin birinci haberi olması, yaklaşık 5 dakika Cem Uzan'ın konuşmasının verilmesi tamamen patron güdümlü haber yapıldığının göstergesidir.

Basın, Demokrasiye inandığı, bu inancı ayakta tuttuğu ve okurlarına yansıttığı ölçüde güç kazanır. Tersini yani televizyonun yaygınlaştığı, başka bir deyişle "yeni iletişim ortamı"na girildiği ve "medyanın görselleştiği" bir çağda, temel işlevini gözardı edip demokrasi başta olmak üzere belirli değerleri savunmaktan kaçınması, "halkın doğruları öğrenme hakkı"nı gözardı etmesi, basının sonu demek olur. (Kabacalı:1994,360)

Yeni RTÜK Yasası ve Sermaye

Yeni hazırlanan RTÜK yasası ile, belli bir özel radyo ve televizyon kuruluşunda yüzde 10'dan fazla hissesi bulunanların

Devletten doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir taahhüt işini üstlenemeyeceği ve menkul kıymetler borsalarında muamele yapamayacakları ve gazete çıkaran gerçek ve tüzel kişiler ile gazete sahibi olanların bir arada yüzde 20'den fazla hisse sahibi olamayacaklarına ilişkin hükümler yürürlükten kaldırılmaktadır. Ayrıca Basın Kanununda öngörülen cezalar on katı oranında artırılmaktadır.

Bu yasayla haberin merkezine oturan patron artık hiçbir engelle karşılaşmaksızın devletin merkezine de oturabilecektir. Gazetesi, televizyonu, radyosu olanın devletten ihale almasının yolu açılmıştır. Bugüne kadar gizli kapılar arkasından gerçekleştirilen pazarlıklar, şantajlar aleni olarak yapılabilecektir.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Anayasa'nın 10 ayrı maddesine aykırı bularak, 18 Haziran 2001'de veto ettiği RTÜK yasası, 14 Mayıs 2002 tarihinde tekrar meclis gündemine geldi ve değiştirilmeden aynen kabul edildi. Böylece Sezer'e sadece onaylaması kaldı. Vetolu yasa ile, radyo ve televizyon yayın ilkeleri yeniden düzenleniyor. RTÜK üye seçim yöntemi değiştiriliyor ve Üst Kurul'un teşkilat yapısı yeniden belirleniyor. Radyo ve televizyon yayın izni verilecek anonim şirketlerin hisse oranları ve sermaye yapıları yeniden düzenleniyor. TRT'nin reklam gelirlerinden Üst Kurul'a pay ödenmesine son veriliyor. Yasa ile bir özel radyo ve televizyon kuruluşunda yüzde 10'dan fazla hissesi bulunanların devletten doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir taahhüt işini üstlenemeyeceği ve menkul kıymetler borsalarında işlem yapamayacakları, gazete çıkaran gerçek ve tüzel kişilerle gazete sahibi olanların bir arada yüzde 20'den fazla hisse sahibi

olamayacaklarına ilişkin hükümler yürürlükten kaldırılıyor. Radyo ve televizyon frekans planlaması Telekomünikasyon Kurumu'na devrediliyor.(http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/04/07/haber_34175.php)

Cumhurbaşkanı Sezer iade gerekçesinde, 'kamu yararıyla bağdaşmayan, demokratik geleneklere, temel hak ve özgürlüklere, hukuka ve anayasal ilkelere uygun düşmeyen kurallar içerdiğini' belirterek kanunu yayımlamayı uygun görmediğini ifade etmişti. Cumhurbaşkanının bu Yasayı TBMM'ye iade gerekçeleri ana hatlarıyla şöyleydi; (www.bianet.org/yazarliste/fikretilkiz.htm - 9k -)

-Radyo Ve Televizyonda Sahiplik Düzenlemesi "Tekelleşmeyi" arttıracaktır Sermayenin belli kişi ya da grupların elinde toplanmış olduğu gerçeği, bu kişi ya da grubun, çok sayıda televizyon ve radyo kuruluşunu sahiplenebilme olanağı ve ölçüsüz para cezaları uygulaması ile görsel ve işitsel medya alanında tekellerin oluşması kaçınılmaz olacaktır. 4676 sayılı Yasa ile yapılan düzenlemelerle görsel ve işitsel medya alanında tekelleşme ve kartelleşmenin önlenmesi olanaksızdır. Düzenlemeler, tekelleşme ve kartelleşmeyi önlemek bir yana dolaylı olarak olanaklı kılacak niteliktedir.

-Tekelleşen ya da kartelleşen görsel ve işitsel medya, bir yandan ekonomik alanda haksızlık yaratabilecek bir güce ulaşırken, öte yandan da haber alma özgürlüğünü kısıtlayabilecektir.

-Basın özgürlüğü, düşünce ve kanaat özgürlüğünü tamamlayan ve onun kullanılmasını sağlayan bir özgürlüktür. Düşünce özgürlüğü, düşüncelerin özgürce

açıklanması yanında bunların yayılması ve öğrenilmesi özgürlüğünü de içerir. Bu nedenle, basın özgürlüğünün, okuyucuların, izleyicilerin ya da dinleyicilerin haber alma ve görüşleri öğrenme olanağından yoksun kalmaları yönünden de değerlendirilmesi gerekir.

-Haber alma ve verme hakkı ya da haberlere ulaşma özgürlüğü, izleyici ya da dinleyicinin bireysel hakkı olarak düşünülemez ve düzenlenemez. Bunlar, izleyicilerin ve dinleyicilerin kolektif hak ve özgürlükleridir.

-Basın özgürlüğü, kamu güçleri karşısında olduğu kadar özel güçlere karşı da korunmalıdır. Bu bağlamda, medya tekelinin oluşmasına karşı gerçek sınırlamalar koymak, medyanın çoğulculuğunu koruyucu önlemler almak devlete düşen bir ödevdir. Bağımsız ve tarafsız yayıncılığın sürdürülebilmesi için alınacak önlemler de bu ödev kapsamındadır.

-Sosyal görevini yerine getirebilmesi için basın özgürlüğü ile donatılan medyanın sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gereklidir. Tekelleşerek, sorumluluk bilincinden uzaklaşacak bir medya, her sorumsuz güç gibi er geç amacından sapabilir ve toplum yaşamını, ulusal güvenliğı tehlikeye sokan bir güç durumuna gelebilir. Bunu önlemek de devletin görevidir.

-Kamu hizmeti olan medyanın bireysel çıkarlara hizmet edecek ticari nitelik kazanmasının önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Oysa, dünyada medya-serbest piyasa ilişkilerinin demokrasiler için yozlaştırıcı tehlike ve

tehditlerinden söz edilmektedir. Ülkemizde olduğu gibi henüz demokrasisi yeterince gelişmemiş, sağlam temellere oturmamış, özelleştirmesini tamamlayamamış ülkelerde medyanın Devlete karşı taahhüde girmemesi yaşamsal önem taşıyan bir ilke olarak görülmektedir.

-Devletle ticari ilişkilere giren medya sahiplerinin, siyasal iktidar lehine yayın yaparak ya da tam tersine baskı oluşturarak kamu ihalelerini alma avantajını sağlayabileceği kuşkusu, yukarıda sözü edilen ilkenin korunmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

-Serbest piyasa ekonomisinin en büyük özelliği rekabet ortamının yaratılmasıdır. Bir çok radyo ve televizyon kuruluşuna sahip olan kişi ya da sermaye grubuna kamu ihalelerine girebilme hakkının tanınması bu özellikle de bağdaşmamaktadır.

-Görsel ve işitsel medyanın kamuoyunu etkileme gücü, dolayısıyla bu gücün kötüye kullanılması olasılığının yüksekliği, Batılı ülkelerde medya sahipliğinin diğer iş alanlarından ayrılmasına, bu ayrımı sağlayacak önlemler alınmasına neden olmuştur.

-Medya gücünü kötüye kullanma olasılığı kamu yararı ve kamu düzeni ile doğrudan ilgilidir. Devletin bu gücü dengeleyecek önlemleri alması, kamu yararı ve düzenini sağlamanın gereğidir.

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun (FIJ), TBMM Başkanı Ömer İzgi, Başbakan Bülent Ecevit, Basından Sorumlu

Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu ve Milletvekillerine birer mektup yazarak “Bu yasa, Türkiye’nin demokrasi ve ifade özgürlüğü taahhütlerine aykırı bir davranış olacaktır.”(Bizim Gazete; 13 Mayıs 2002) uyarısına rağmen çıkarılan yeni yasayla, hiçbir güvenilirliği ve saygınlığı kalmayan Türk basınını nelerin beklediğini yaşayarak öğreneceğiz.

Kaynakça:

- AKMAN, Zahid A. Gerçek Demokrasiye Ulaşmak İçin, Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı, Sayı:11, Cilt: 1, İstanbul 1996
- <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=233>
- İNÜĞUR, M.Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982
- İRVAN, Süleyman, Medya Kültür Siyaset, Ark Yayınları, Ankara, Aralık 1997
- KABACALI, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri,
- RİGEL, Nurdoğan, İletişim Tasarımında Haber, Der Yayınları, İstanbul 2000
- SONAY, Ziya, Medya Çalışanlarının Sorunları, Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı, Sayı:11, Cilt:1 İstanbul 1996
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969
- YÜKSEL, Erkan, Medyanın Gündem Belirleme Gücü, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Aralık 2001
- http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/04/07/haber_34175.php
- www.bianet.org/yazarliste/fikretilkiz.htm - 9k -
- Bizim Gazete, 13 Mayıs 2002 Pazartesi.